

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ideologie en stemgedrag

Middendorp, C.P.

Citation

Middendorp, C. P. (1989). Ideologie en stemgedrag. *Acta Politica*, 24: 1989(2), 171-189. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449723>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449723>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

1981	1981-1982		1982	1982-1986		1986	
I	II	III	IV	V	VI	VII	N
KA	+	C	NKA	+	C	NKA	8
KA	+	W	KA	-	C	KA	4
KA	+	W	KA	-	W	KA	1
KA	+	W	KA	o	C	NKA	2
KA	+	W	KA	o	W	NKA	1
KA	+	W	KA	+	C	NKA	1
KA	+	W	KA	+	W	NKA	2
KA	+	W	NKA	-	C	KA	1
KA	+	W	NKA	-	C	NKA	2
KA	+	W	NKA	-	W	KA	10
KA	+	W	NKA	-	W	NKA	4
KA	+	W	NKA	o	C	KA	1
KA	+	W	NKA	o	C	NKA	3
KA	+	W	NKA	o	W	KA	1
KA	+	W	NKA	o	W	NKA	4
KA	+	W	NKA	+	C	NKA	2
KA	+	W	NKA	+	W	NKA	1

514

Onderzoek

Ideologie en stemgedrag in Nederland

C.P. Middendorp

I. Inleiding

Ter verklaring van het stemgedrag van het Nederlandse electoraat zijn tot nu toe *inhoudelijke ideologische oriëntaties* van de kiezers nauwelijks aan de orde gesteld. Een mogelijke verklaring hiervoor kan gelegen zijn in het feit dat dit soort variabelen in het Amerikaanse kiezersonderzoek – waarvoor het Nederlandse sterk werd beïnvloed – tot nu toe geen enkele rol speelt. Mogelijke redenen daarvoor zijn de volgende.

In de eerste plaats kan gewezen worden op de relatief grote mate van ideologische homogeniteit van de Amerikaanse politieke cultuur.¹ Als fundamentele ideologische tegenstellingen ontbreken kunnen zij immers per definitie geen determinant van het stemgedrag zijn.

In de tweede plaats moet men bedenken dat het Amerikaanse kiezersonderzoek – in de traditie van de ‘Michigan School’ (zie Campbell e.a. 1960) – werd opgezet in een periode – de jaren vijftig – waarin de mening sterk overheerste dat het tijdperk der ‘ideologieën’ voorbij was (zie Bell 1960).

Als derde en wellicht voornaamste reden moet het feit genoemd worden dat onder politicologische onderzoekers in het algemeen een grote mate van scepsis heerst ten aanzien van het vermogen van de ‘gewone kiezer’ tot ‘ideologisch denken’. Converse (1964) toonde aan dat het electoraat er geen consistente ideologische opvattingen op na houdt: het ‘beliefsysteem’ vertoonde weinig ‘constraint’.²

Deze bevindingen pasten geheel binnen de benadering van de Michigan School met zijn nadruk op ‘party identification’, issues en vertrouwen in politici als belangrijkste determinanten van het stemgedrag en hoewel Nie (1974) en anderen later hebben aangetoond dat in de loop van de jaren zestig het Amerikaanse electoraat wel degelijk in staat bleek te zijn (geworven) om een consistent ‘liberal-conservative beliefsysteem’ te vormen³ bleef de mogelijke invloed van ideologische stellingnamen – inhoudelijk

bepaald op grond van consistente opvattingen – op het stemgedrag van de kiezers in het Amerikaanse kiezersonderzoek ononderzocht.

In Nederland ligt de situatie iets anders. Van der Eijk en Niemöller (1983; 1987) postuleerden dat in de Nederlandse politieke cultuur, met haar brede scala van zich ideologisch van elkaar onderscheidende politieke partijen, niet zozeer *partijidentificatie* maar *ideologische* identificatie langs het links-rechts continuum van essentieel belang is voor het stemgedrag.

Hiermee deed het begrip 'ideologie' in termen van links-rechts ideologische *identificatie* zijn intrede in het Nederlandse kiezersonderzoek. Het gaat daarbij om een subjectieve inschatting van kiezers (van zichzelf en politieke partijen) langs een denkbeeldig links-rechtscontinuum. In deze studie gaat het erom deze identificatie te confronteren met een inhoudelijk geconceptualiseerde dimensie van ideologische links-rechtsposities, en wel in de context van causale modellen ter verklaring van links-rechtsstemgedrag. Al eerder is immers aangetoond (Middendorp 1978, 1979) dat het Nederlandse electoraat stabiele dimensies van inhoudelijk bepaalde ideologische tegenstellingen vertoont. In het vervolg van dit artikel wordt dus met links-rechtspositie de inhoudelijk bepaalde dimensie bedoeld, en met links-rechtsidentificatie de subjectieve inschatting.

2. De data

In dit artikel zullen enkele van de meest recente gegevens worden gepresenteerd uit een reeks van studies, waarvan de eerste werd gehouden in 1970 (Middendorp 1978). Deze oorspronkelijke studie, gebaseerd op een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking, werd gerepliceerd in de jaren 1975 (Middendorp 1979), 1980 (Middendorp 1982) en 1985.⁴ Hieronder zullen resultaten worden gepresenteerd uit de studie van 1985.⁵

3. De inhoudelijke ideologische links-rechtsdimensie en haar filosofische onderbouwing

Over de conceptualisering van deze links-rechtsdimensie is elders uitgebreid gerapporteerd (Middendorp 1978a, b, 1979; 1985) zodat hier volstaan kan worden met een zeer korte samenvatting en de rapportage van enkele recente resultaten (uit 1985). Uitgangspunt van de conceptualisering is de progressief-conservatieftegenstelling. De volgende stappen werden ondernomen om de structuur van deze fundamentele ideologi-

sche tegenstelling in het Nederlandse electoraat te bepalen:

1. de constructie van een ideaaltypische model van de conservatieve filosofie (zie Middendorp 1978a: 133-141).⁶
2. de 'analyse' van het model in termen van onderliggende waarden (vrijheid en gelijkheid) en hun toepassing op het sociaal-economische respectievelijk het politiek-sociale terrein (zie Middendorp 1978a: 148-151).

Tabel 1: De ideologische structuur van het Nederlandse electoraat, 1985 a)

Attitudeschalen	FACTOREN	
	Links-rechts	Libertair-autoritair
1. Attitude t. a. v. gelijkheid inkomen/bezit (4)	.73	b)
2. Overheidsingrijpen t. a. v. gelijkheid (2)	.71	
3. Attitude t. a. v. sociale wetgeving (4)	.49	
4. Overheidsbemoeienis onderwijs (4)	.53	
5. Inkomenspolitiek door overheid (3)	.73	
6. Belastingpolitiek: hogere inkomens (3)	.57	
7. Belastingpolitiek: lagere inkomens (3)	.39	
8. Direct economisch ingrijpen door overheid (3)	.54	
9. Militante vakbondspolitiek (2)	.56	
10. Niet-economisch ingrijpen overheid (2) c)	.37	.42
11. Attitude t. a. v. inspraak/medezeggenschap (4)	.57	.44
12. Vrijheid van meningsuiting (6)		.66
13. Attitude t. a. v. ontwikkelingshulp (3)		.55
14. Internationalisme (4)		.62
15. Tolerantie t. a. v. misdadigers (3)		.44
16. Gezinstraditionalisme (5) d)		.52
17. Autoritaire ouder-kindrelatie (5)		.74
18. Conventionele man-vrouwrolopvatting (4)		.54
19. Tolerantie t. a. v. homoseksuelen (3)		.51

Noten

- a) Oblique factorstructuur in SPSS (PA I). Verklaarde variantie: 35.2%. Correlatie tussen de factoren: .19
Socialisme heeft een lading van .54 op de links-rechtsfactor; liberalisme van -.42 (zie tabel 2). Algemeen conservatisme heeft een lading op de libertair-traditioneelfactor van .58; autoritair conservatisme: .51 en de korte F-schaal: .67 (zie tabel 2).
- b) Alleen ladingen van .35 en hoger worden vermeld. Achter elke attitudeschaal (Mokken 1971) wordt het aantal erin opgenomen afzonderlijke items vermeld. De links-rechtsdimensie bevat dus 11 afzonderlijke schalen met te zamen 34 items; de libertair-autoritairdimensie 10 schalen met te zamen 39 items.

- c) Bevat twee items m.b.t. het instellen en subsidiëren van crèches en subsidies aan de kunst.
 d) Bevat vragen m.b.t. abortus, euthanasie en geboortenbeperking. Op deze en de twee volgende schalen zijn de scores uiteraard omgekeerd.

3. de constructie van attitudeschalen op het gebied van sociaal-economisch gelijkheidsstreven respectievelijk sociaal-politieke vrijheid (zie Middendorp 1978a: 175-180; 1979: App. 3).⁷
 4. de 'directe operationalisatie' van het conservatieve ideaaltypen in bipolaire progressief-conservatiefuitspraken (zie Middendorp 1978a: 162-166; 1979: 92-95).

De analyse van de structuur van de attitudeschalen leverde een stabiele tweedimensionele structuur op voor de jaren 1970, 1975, 1980, 1985. De resultaten voor 1985 worden vermeld in tabel 1.

De sociaal-economische gelijkheidsschalen vormen de *links-rechts* dimensie - inhoudelijk ideologisch bepaald; de sociaal-politieke vrijheidsschalen vormen een *libertair-autoritair* dimensie, slechts licht gecorreleerd (in 1985: .19) met links-rechts.⁸ De analyse van de structuur van de directe 'filosofische' operationalisatie van het ideaaltypische model van het conservatisme leverde een stabiele vierdimensionele structuur op, welke voor 1985 wordt weergegeven in Tabel 2.^{8a}

De eerste factor kan genoemd worden: *algemeen conservatisme*; factor 2 is een *autoritaire* afsplitsing daarvan, factor 3 is een sociaal-economische *liberalismefactor* en factor 4 kan worden aangeduid als '*socialisme*' (zie voor meer details: Middendorp 1987a, b; 1979).⁹ Deze vier laatste 'filosofische' dimensies valideren de eerste twee dimensies (links-rechts en libertair-autoritair) als ideologische dimensies: socialisme heeft een positieve, liberalisme een negatieve lading op de links-rechtsdimensie; beide conservatisme dimensies hebben een positieve lading op de libertair-autoritair dimensie (evenals de F-schaal; Adorno e.a. 1950).¹⁰

Het domain van ideologische controverse in het Nederlandse electoraat is dus tweedimensioneel; hieronder zullen de links-rechtsdimensie en haar twee 'filosofische' onderbouwende dimensies in causale modellen ter verklaring van links-rechtsstemgedrag worden geconfronteerd met links-rechtsidentificatie, tegen de achtergrond van het effect van sociale kenmerken op dat stemgedrag.

Tabel 2: De structuur van het abstract-ideologische (sociaal-filosofische) domein in het Nederlandse electoraat, 1985 a)

Korte item-labels	FACTOREN			
	Alg. Cons.	Aut. Cons.	Lib.	Soc.
1. Gewoonten en tradities onmisb. waarde	.61			
2. Orde en rust essentieel voor samenleving	.69			
3. Oude instellingen van onschatbare waarde	.57			
4. Ontplooiing door leven volgens tradities	.64			
5. Pas verandering aanbrengen als noodzakelijk	.64			
6. Doel van verandering: goede uit verl.herst.	.64			
7. Aanbr. verand.: leiden door geschiedenis	.44			
8. Alle maatschap. groepen kunnen in harmonie lev..	.42			.39
9. In kapital. mens. behoeften best bevredigend	.41	.37		
10. Menselijke natuur oorz. sociale wantoest.		.36		
11. Maatschap. te complex om d. mens verbeterd		.67		
12. Leiding in maatsch.: kl. groep bekwamen	.40	.64		
13. Voll. dem. onm. door versch. bekwaamheden		.63		
14. Maatsch. verh. econ. onvermijdelijk	.44	.45		
15. Veel overh. bem. leidt tot bureaucratie			.70	
16. Part. initiatief motor bloeiende economie			.77	
17. Beperk. ondernemersvrijh.: and. vrijh. verloren			.60	
18. Overh.zorg wieg tot graf. verslapping bestaan	.42	.60		
19. Mens levert all. inspanning bij hoger inkomen	.37	.45		
20. Maatschap. versch. ontst. d. ongelijke kansen				.72
21. Best. gezagsverh. belemmeren vrijheid			.65	
22. Best. klassen en standen is onrechtvaardig			.68	
23. Sociale klassen belangrijkste maatsch. tegenst.			.65	
24. Bij vrije ondern. schap: te weinig openb. voorz.			.47	
25. Betere maatsch. all. door radicale verandering			.34	

Noten

a) Oblique factorstructuur in SPSS, PA I. Verklaarde variantie: 41.1%

Correlatie tussen factoren:	2	3	4
1	.29	.28	-.22
2		.23	-.01
3			-.17

Meting van de factoren op basis van:

- Algemeen conservatisme: items 1 t/m 6
- Autoritair conservatisme: items 11, 12, 13
- Liberalisme: items 15 t/m 18
- Socialisme: items 20 t/m 24

Voor de volledige tekst van de *bipolaire* items wordt verwezen naar Middendorp (1979: 196-197). Alleen ladingen $\geq .35$ worden vermeld.

4. Operationalisaties van de variabelen in de causale modellen

In de hieronder te presenteren causale modellen zullen de volgende sociale kenmerken worden opgenomen: leeftijd, opleiding, inkomen, subjectieve klasse en religieuze betrokkenheid (hierna veelal aangeduid als 'religie').¹¹

De sociaal-filosofische achtergronden van links-rechtsideologische positie (socialisme en liberalisme) zijn gemeten via eenvoudige sommatie van scores op hoogladende items (zie tabel 2); links-rechtsideologische positie is gemeten via een gewogen somscore: weging op basis van factorlading en standaarddeviatie van elke hoogladende attitudeschaal (zie tabel 1); links-rechtsideologische identificatie is gemeten op basis van een 5-punts schaal lopend van extreem links naar extreem rechts.

De afhankelijke variabele 'links-rechtsstemgedrag' is gemeten via een vraag naar de stemintentie 'indien er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer'. De partijen zijn geordend van links naar rechts op grond van de gemiddelde scores van de partijaanhang over de periode 1970-1985 op de links-rechtsideologische positedimensie (zie boven). Partijen die qua gemiddelde score van hun aanhang dicht bij elkaar liggen – over de periode van 15 jaar – zijn samengenomen; de resulterende rangordening was de volgende: (van links naar rechts) PSP/PPR/CPN, PvdA, D'66, CDA, VVD, SGP/GPV.

Tabel 3: Correlatiematrix van de variabelen in de modellen

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	OPL	LFT	SES	INK	REL	SOC	LIB	LRPOS	LRID
1. Opleiding									
2. Leeftijd	-.25								
3. Subjectieve klasse	.49	-.06							
4. Inkomen	.27	.01	.51						
5. Religieuze betrokkenheid	-.08	.20	.08	.02					
6. Socialisme	-.02	-.07	-.17	-.12	-.21				
7. Liberalisme	.01	.05	.14	.14	.10	-.12			
8. Links-rechtspositie	-.17	.00	.35	.26	.22	-.46	.37		
9. Links-rechtsidentificatie	-.02	.06	.22	.15	.35	.36	.31	.49	
10. Links-rechtsstemintentie	.07	.08	.33	.27	.36	-.42	.38	.58	.69

Noot: Pearson produkt-momentcorrelaties

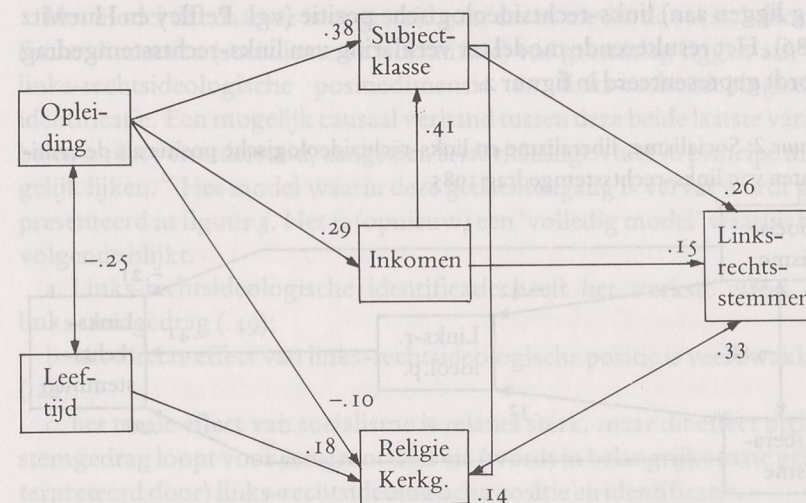
5. Analyses

De causale modellen werden getest volgens de LISREL-procedure.¹² De correlatiematrix waarover de analyses zijn uitgevoerd wordt gepresenteerd in tabel 3. De analyse verliep in vier stappen (zie: Resultaten).

6. Resultaten

6.1 *Sociale kenmerken en links-rechtsstemgedrag* – Dit causale model werd als volgt opgezet: opleiding en leeftijd zijn externe variabelen. Mogelijke effecten van opleiding en leeftijd op links-rechtsstemgedrag worden verondersteld alle te lopen via (d.w.z. geïnterpreteerd te worden door) subjectieve klasse, inkomen en religie. Deze drie variabelen worden alle verondersteld een direct effect op stemgedrag te hebben.¹³

De sociale kenmerken verklaren te zamen (in 1985) 24% van de variatie in links-rechtsstemgedrag; 1985

Noten: Fit: Chi-2 = 5.06 (Df = 3), p = .17; Verklaarde variantie: 24%

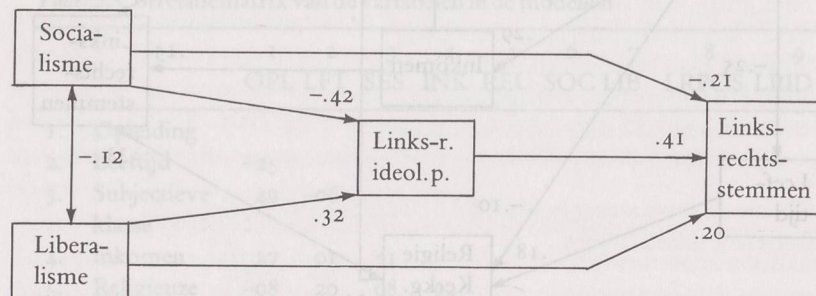
Totale effecten op links-rechtsstemgedrag:

Opleiding: .09	Subjectieve klasse	::.31
Leeftijd: .08	Inkomen	::.28
	Religie/kerkgang	::.33

tie in links-rechtsstemgedrag. In tegenstelling tot wat men wellicht zou verwachten heeft religie het sterkste directe effect op links-rechtsstemgedrag (.33) gevolgd door subjectieve klasse (.26) en inkomen (.15). Het totale effect van subjectieve klasse is ongeveer even groot als het religie-effect doordat een deel van het klasse-effect via religie loopt. Doordat een deel van het inkomenseffect via klasse loopt, zijn de totale effecten van religie, klasse en inkomen alle ongeveer even groot (respectievelijk .33, .31 en .28). De effecten van opleiding en leeftijd op links-rechtsstemgedrag zijn te verwaarlozen.

6.2 *Ideologische links-rechtspositie, socialisme en liberalisme als determinanten van links-rechtsstemgedrag* – Hierboven is aangetoond dat links-rechtsideologische positie, vastgesteld op basis van 11 attitudeschalen die hoog laden op één factor, onder andere als 'ideologisch' is gevalideerd doordat de sociaal-filosofische socialisme- en liberalismedimensies er een positieve respectievelijk negatieve samenhang mee vertonen. Deze beide laatste dimensies zijn afzonderlijk in dit causale model opgenomen als externe variabelen: verondersteld is dat beide dimensies vooraf gaan aan (ten grondslag liggen aan) links-rechtsideologische positie (vgl. Peffley en Hurwitz 1986). Het resulterende model ter verklaring van links-rechtsstemgedrag wordt gepresenteerd in figuur 2.

Figuur 2: Socialisme, liberalisme en links-rechtsideologische positie als determinanten van links-rechtsstemgedrag 1985

Noten: Fit: NVT (volledig model); verklaarde variantie: 40%
 Totale effecten op stemgedrag:
 Socialisme: -.38   Links-rechtsideologische positie: .41
 Liberalisme: .33

Socialisme en liberalisme als externe variabelen zijn onderling slechts zwak gerelateerd (-.12). Het totale effect op links-rechtsstemgedrag van deze variabelen is (a) bijna even sterk als het effect van links-rechtsideolo-

gische positie (respectievelijk .38 en .33 vergeleken met .41), en (b) wordt slechts in beperkte mate geïnterpreteerd door deze ideologische dimensie. Met andere woorden: socialisme en liberalisme hebben elk een substantieel direct effect op links-rechtsstemgedrag (respectievelijk .21 en .20) los van links-rechtsideologie. Socialisme heeft een sterker effect op links-rechtsideologische positie dan liberalisme (.42 vergeleken met .32); links-rechtsideologische positie heeft het sterkste directe effect op links-rechtsstemgedrag (.41). Het stemgedrag van het Nederlandse electoraat wordt dus in belangrijke mate bepaald door zijn sociaal-filosofische oriëntaties, los van concrete attitudes ten aanzien van beleid – samengebracht in 'ideologische' stellingnamen.

De door de filosofische en ideologische variabelen te zamen verklaarde variantie in het stemgedrag is veel groter dan die welke de sociale kenmerken verklaren: 40% versus 24%.

6.3 *De rol van links-rechtsideologische identificatie* – Thans zal eerst worden bezien welke rol links-rechtsideologische identificatie speelt binnen het kader van de overige ideologische en sociaal-filosofische dimensies.

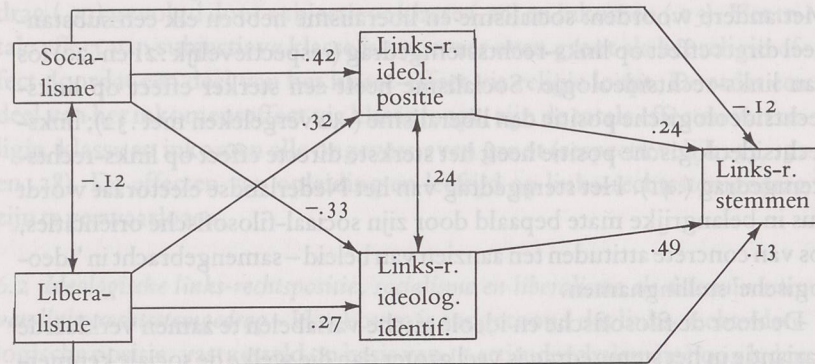
Het model dat daartoe is opgesteld gaat ervan uit dat de sociaal-filosofische dimensies (socialisme en liberalisme) ten grondslag liggen aan de links-rechtsideologische positiedimensie én links-rechtsideologische identificatie. Een mogelijk causaal verband tussen deze beide laatste variabelen is niet verondersteld, aangezien beide richtingen hier in principe mogelijk lijken.¹⁴ Het model waarin deze gedachtengang is vervat wordt gepresenteerd in figuur 3. Het is (opnieuw) een 'volledig model' waaruit het volgende blijkt.

- Links-rechtsideologische identificatie heeft het sterkste effect op links stemgedrag (.49);
- het directe effect van links-rechtsideologische positie is veel zwakker (.24);
- het totale effect van socialisme is relatief sterk, maar dit effect op het stemgedrag loopt voor een groot deel via (wordt in belangrijke mate geïnterpreteerd door) links-rechtsideologische positie en identificatie.

De verklaarde variantie wordt, vergeleken met het model in figuur 2, aanzienlijk verhoogd: van 40 naar 58%. Links-rechtsideologische identificatie draagt dus sterk bij tot het *voorspellen* van links-rechtsstemgedrag, maar de inhoudelijke sociaal-filosofische en ideologische links-rechtsdimensies verklaren in dit model tezamen meer dan tweederde van de totale variantie.

6.4 *Complete modellen* – De vraag is nu aan de orde in welke mate het effect van sociale kenmerken op links-rechtsstemgedrag door de sociaal-fi-

Figuur 3: Socialisme, liberalisme, links-rechtsideologische positie en links-rechtsideologische identificatie als determinanten van links-rechtsstemgedrag

Noten:

Fit:IIVT (volledig model); verklaarde variantie: 58%

Totale effecten op links-rechtsstemmen:

Socialisme: $-.38$ Links-rechtspositie: $.24$
 Liberalisme: $.33$ Links-rechtsidentif.: $.49$

N.B.: De relatie tussen links-rechtsideologische positie en identificatie is een 'correlatie' (in LISREL: psi) zonder causaliteit

ilosofische en ideologische variabelen wordt geïnterpreteerd.

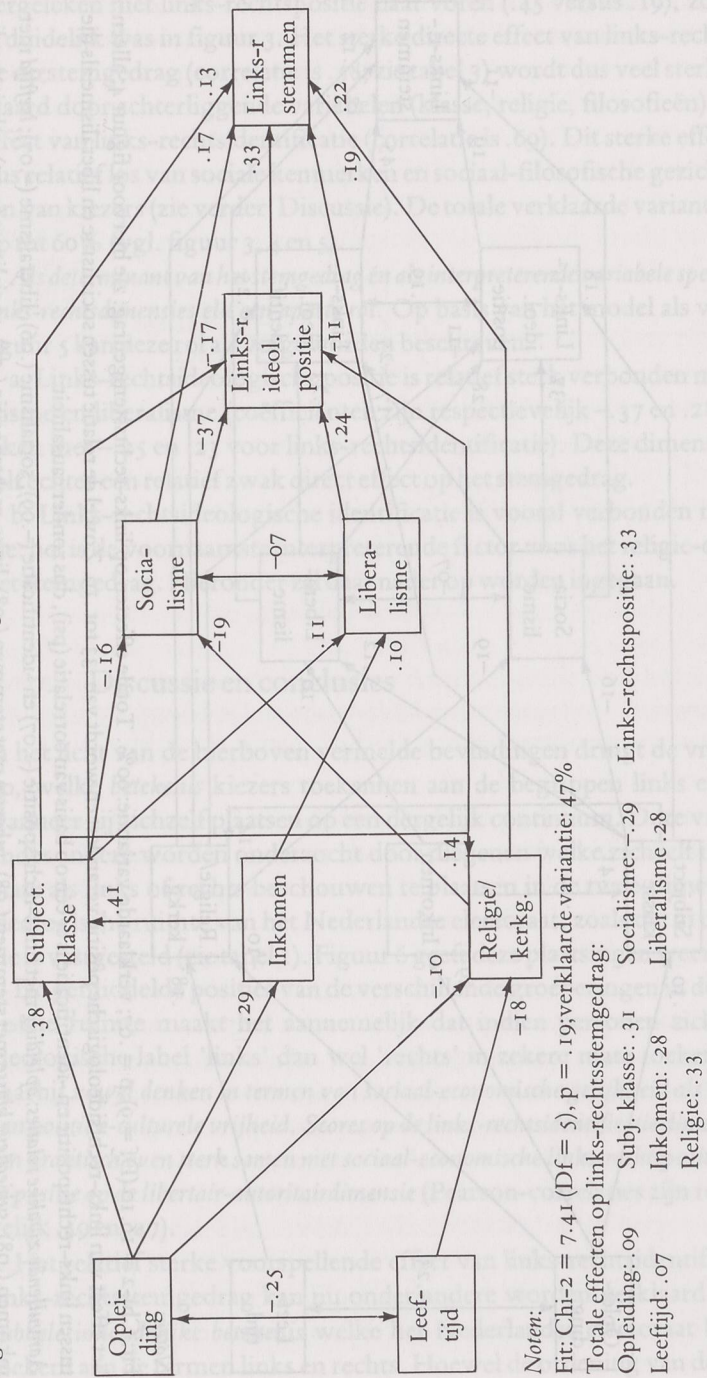
In figuur 4 blijkt duidelijk dat de ideologische en sociaal-filosofische dimensies een groot deel van het effect van klasse en religievariabelen op stemgedrag interpreteren. Het directe effect van klasse op stemgedrag wordt gehalveerd (van $.26$ naar $.13$), het directe effect van religie wordt met eenderde verminderd ($.33$ naar $.22$). Het zwakkere effect van inkomen wordt eveneens gehalveerd ($.15$ naar $.08$).

De verklaarde variantie van het model waarin deze inhoudelijke ideologische variabelen te samen met de achtergrondvariabelen zijn opgenomen is 47%, dat wil zeggen: de ideologische links-rechtsvariabelen te samen verklaren 40% der variantie (zie fig. 2); de achtergrondvariabelen klasse, inkomen en religie verklaren tezamen 24% der variantie (zie fig. 1) en beide typen variabelen in één model verklaren 47%.

Uit figuur 4 wordt duidelijk dat klasse, inkomen, religie, socialisme, liberalisme en links-rechtsideologische positie alle een ongeveer even sterk totaaleffect hebben op links-rechtsstemgedrag, maar óók dat de klasse en religie-effecten voor een groot deel via de ideologische oriëntaties lopen.

Ten slotte wordt links-rechtsideologische identificatie in het model opgenomen, zoals weergegeven in figuur 5.¹⁵ In dit model komt weer duidelijk het veel sterkere effect van links-rechtsidentificatie op stemgedrag

Figuur 4: Sociale kenmerken, socialisme, liberalisme en links-rechtsideologische positie als determinanten van links-rechtsstemgedrag

Noten:

Fit: $\chi^2 = 7.41$ (Df = 5), $p = .19$; verklaarde variantie: 47%

Totale effecten op links-rechtsstemgedrag:

Opleiding: $.09$ Subj. klasse: $.31$ Socialisme: $-.29$ Links-rechtspositie: $.33$
 Leef-tijd: $.07$ Inkomen: $.28$ Liberalisme: $.28$

Aanvullende zwakke relaties nodig voor fit op $.05$ -niveau, niet in figuur:

Opleiding met stemmen ($-.06$), links-rechts positie ($-.06$), socialisme ($.06$), liberalisme ($-.07$)

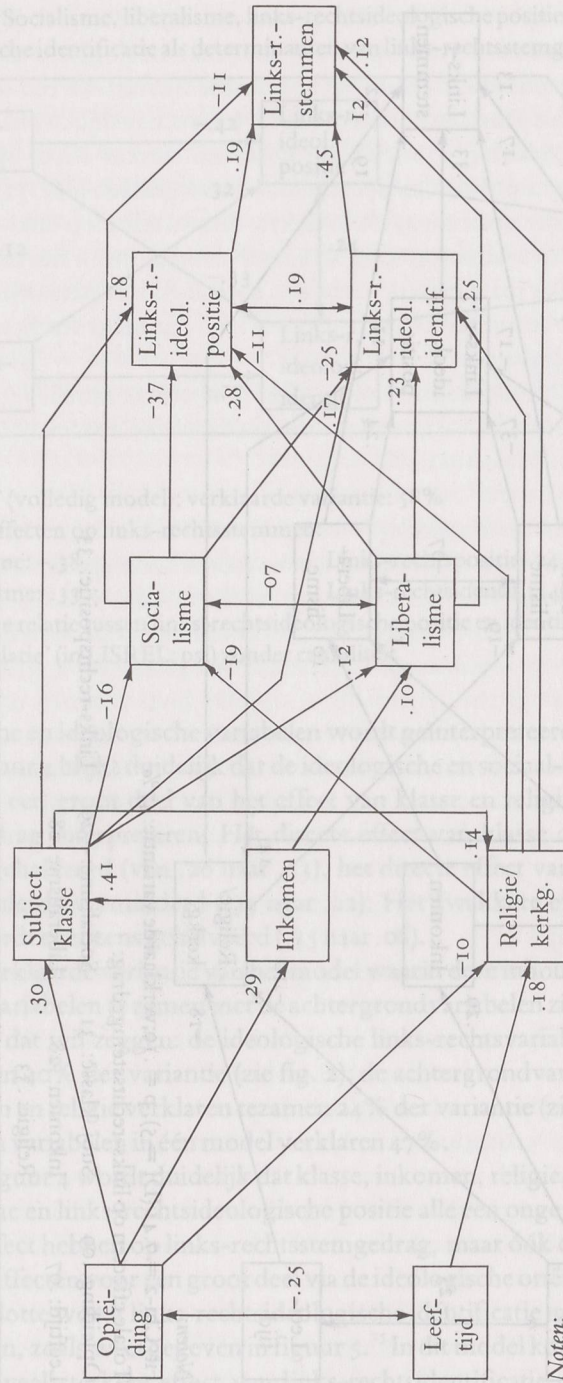
Leef-tijd met links-rechtspositie ($.04$), inkomen ($.08$)

Inkomen met links-rechtsstemmen ($.08$), links-rechtspositie ($-.07$), socialisme ($-.05$)

Religie met liberalisme ($.08$)

N.B.: De zeer zwakke relatie tussen socialisme en liberalisme is hier een correlatie (psi).

Figuur 5: Sociale achtergrondkenmerken, socialisme, liberalisme, links-rechtsideologische positie en links-rechtsideologische identificatie als determinanten van links-rechtsstemgedrag

Noten:

Fit: Chi-2 = 16.10 (Df = 9), p = .07, verklaarde variantie: 60%. Totale effecten op links-rechtsstemgedrag: zie hiervoor figuur 4; alleen het effect van links-rechtsideologische positie verandert en wordt van .33 tot .19. Zowel de relatie tussen socialisme en liberalisme als die tussen links-rechtspositie en -identificatie is er één op basis van correlatie (psi), dus zonder causaliteit.

Aanvullende zwakke relaties: opleiding met links-rechtspositie (-.07) en -identificatie (-.09), socialisme (.06), liberalisme (-.07); leeftijd met inkom-en (.08), subjectieve klasse met stemmen (.08), inkom-en met stemmen (.08), links-rechtspositie (.06), socialisme (-.05), religie met liberalisme (.08).

vergeleken met links-rechtspositie naar voren (.45 versus .19), zoals ook al duidelijk was in figuur 3. Het sterke directe effect van links-rechtspositie op stemgedrag (correlatie is .58; zie tabel 3) wordt dus veel sterker verklaard door achterliggende variabelen (klasse, religie, filosofieën) dan het effect van links-rechtsidentificatie (correlatie is .69). Dit sterke effect staat dus relatief los van sociale kenmerken en sociaal-filosofische gezichtspunten van kiezers (zie verder: Discussie). De totale verklaarde variantie loopt op tot 60% (vgl. figuur 3, 4 en 5).

Als determinant van het stemgedrag én als interpreterende variabele spelen beide links-rechtsdimensies elk een aparte rol. Op basis van het model als vervat in figuur 5 kan deze rol als volgt worden beschreven.

- Links-rechtsideologische positie is relatief sterk verbonden met socialisme en liberalisme (coëfficiënten zijn respectievelijk -.37 en .28 vergeleken met -.25 en .23 voor links-rechtsidentificatie). Deze dimensie heeft zelf echter een relatief zwak direct effect op het stemgedrag.
- Links-rechtsideologische identificatie is vooral verbonden met religie: het is de voornaamste interpreterende factor voor het religie-effect op het stemgedrag. Hieronder zal daar nader op worden ingegaan.

7. Discussie en conclusies

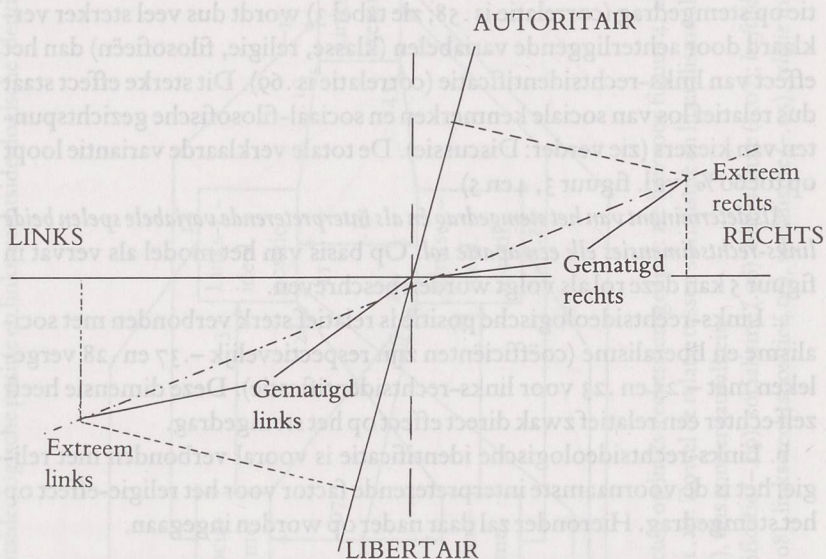
In het licht van de hierboven vermelde bevindingen dringt de vraag zich op, welke betekenis kiezers toekennen aan de begrippen links en rechts wanneer zij zichzelf plaatsen op een dergelijk continuum. Deze vraag kan onder andere worden onderzocht door diegenen welke zichzelf in zekere mate als links of rechts beschouwen te plaatsen in de twee-dimensionele ideologische ruimte van het Nederlandse electoraat, zoals die in deze studie is vastgesteld (zie tabel 1). Figuur 6 geeft deze plaatsingen weer.

De gemiddelde posities van de verschillende groeperingen in de ideologische ruimte maakt het aannemelijk dat indien personen zichzelf het ideologische label 'links' dan wel 'rechts' in zekere mate toekennen, zij daarbij zowel denken in termen van sociaal-economische gelijkheid als in termen van politiek-culturele vrijheid. Scores op de links-rechtsidentificatie dimensie hangen praktisch even sterk samen met sociaal-economische links-rechtspositie als met de positie op de libertair-autoritairdimensie (Pearson-correlaties zijn respectievelijk .49 en .47).

Het relatief sterke voorspellende effect van links-rechtsidentificatie op links-rechtsstemgedrag kan nu onder andere worden verklaard door de dubbele inhoudelijke betekenis welke het Nederlandse electoraat blijkbaar toekent aan de termen links en rechts. Hoewel de ordening van de politie-

Figuur 6: Gemiddelde scores op de ideologische links-rechts- en libertair-autoritairdimensies van personen die zichzelf als links dan wel rechts beschouwen

Noten:

De hoek welke de autoritair-libertairdimensie maakt met de links-rechtsdimensie geeft de correlatie van .19 aan tussen beide dimensies. De dimensies zijn gemeten op basis van gewogen somscores voor de schaalscores op de schalen in tabel 1.

ke partijen – op basis van gemiddelde scores van de partijaanhang – langs de links-rechtsdimensie een andere is als die langs de libertair-autoritairdimensie (met name CDA en VVD wisselen van positie: de CDA-aanhang is autoritairder dan die van de VVD, maar de laatste is rechtser in sociaal-economisch opzicht – zie Middendorp 1987, 1989) zijn beide ordeningen hoog gecorreleerd ($r = .79$ in 1985) zodat óók scores op de libertair-autoritairdimensie een predictieve waarde hebben voor links-rechtsstemgedrag (.40 in 1985, vergeleken met .58 voor links-rechtsideologische positie). De libertair-autoritairdimensie is vooral sterk gerelateerd aan religie, maar ook, zoals boven is aangetoond, aan links-rechtsideologische identificatie. Door dit dubbele effect is de relatie tussen links-rechtsidentificatie en links-rechtsstemgedrag sterker ($r = .69$ in 1985) dan de relatie tussen sociaal-economische links-rechtsideologische positie en stemgedrag ($r = .58$). Het verschil is overigens, zo gezien, niet bijzonder groot. In de modellen wordt een groot deel van het directe effect van links-rechts positie op stemgedrag verklaard door achterliggende variabelen (zie boven).

In dit verband speelt ook een andere kwestie een belangrijke rol. Zowel Van Deth (1986) als Brouwer en Tabak (1987) hebben gewezen op de inhoudelijke 'leegte' respectievelijk onbepaaldheid van de subjectieve links-rechtsideologische identificatievariabele, en het tautologische karakter dan wel het 'theoretisch weinig interessante' van de relatie tussen de zelfbeoordelingen van personen in termen van links en rechts en de relatie met het stemgedrag op partijen die door deze personen in zekere mate als links of rechts worden gepercipieerd. De grote voorspellende kracht van deze variabele gaat samen met een hoge mate van 'theoretische nabijheid' ervan tot het links-rechtsstemgedrag zelf.

In deze analyse is de links-rechtsidentificatievariabele en haar effect op links-rechtsstemgedrag in de context geplaatst van de effecten van een inhoudelijke gedefinieerde ideologische links-rechtsvariabele en haar filosofische onderbouwende variabelen socialisme en liberalisme. De grote voorspellende kracht van de ideologische identificatievariabele kon onder andere worden verklaard uit haar dubbele inhoudelijke betekenis: in termen van zowel sociaal-economisch links-rechts als libertair-autoritair. De grote predictieve kracht van links-rechtsidentificatie lijkt ten koste te gaan van een duidelijke inhouds-validiteit van deze variabele (hetgeen theoretisch onwenselijk is) en lijkt voorts mede tot stand te komen door een relatief hoge mate van 'theoretische nabijheid' tot de afhankelijke variabele. Minder goede voorspellers welke echter een hoge mate van inhoudsvaliditeit bezitten en een grotere theoretische afstand hebben tot de afhankelijke variabele links-rechtsstemgedrag lijken dan theoretisch te prefereren. Overigens is het gezamenlijk effect op stemgedrag van beide ideologische dimensies onderwerp van nadere analyse (zie Middendorp 1987, 1989).

Noten

1. Over de homogeniteit van de Amerikaanse politieke cultuur, zie bij voorbeeld Hartz (1955), McGovern en Collier (1957); zie ook Free en Cantril (1967).
2. Zie ook Campbell e.a. (1960), Converse (1975), Klingemann (1979), Levitin en Miller (1979).
3. Over de validiteit van de bevindingen van Nie e.a. (1974) is veel discussie geweest. Zie Bishop e.a. (1978), Erikson (1979) en Sullivan e.a. (1978).
4. Gegevens over de gehele serie studies zullen elders worden gepubliceerd.
5. De 1985-data werden verzameld door het NIPO (Nederlands Instituut voor Publieke Opinie en Marktonderzoek) te Amsterdam. De studie werd ontworpen in samenwerking met het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) te Rijswijk en te

vens mogelijk gemaakt door een aanvullende subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek ZWO. De Steekproef N = 1791 (personen tussen 17 en 70 jaar oud) is representatief voor de Nederlandse bevolking en wordt in de tekst gemakshalve aangeduid als het 'electoraat'. Details over de steekproeftrekking zijn verkrijgbaar bij de auteur.

6. Het model is een *ideaaltypische theoretische constructie*, afgeleid uit verschillende benaderingen van deze conceptuele problematiek, onder anderen door Burke (1790), Mannheim (1953), Levinson (1950), Huntington (1957), McClosky (1958), Wilson (1960), Rossiter (1962), Kendall en Carey (1964), Lenski (1966) en Zeitlin (1968). Van de Amerikaanse 'neoconservatieven' is onder meer het werk van Kirk (1964) van belang geweest.

7. Alle schalen zijn gebaseerd op Mekkens (1971) procedure voor de vaststelling van schaalbaarheid op basis van het Guttman-schaalprincipe. Voor details over de schalen verwijs ik naar Middendorp (1978, 1979, 1982, 1985).

8. De positie van met name de 'democratische attitude'schaal met betrekking tot inkomen en medezeggenschap is empirisch consistent met zijn theoretische positiebepaling in termen van de onderliggende waarden: zij laadt op beide dimensies.

8a. De door de tijd stabiele structuren wijken enigszins af van de oorspronkelijke in 1970 en 1975 gevonden dimensionaliteiten (zie Middendorp 1978a, 1979). Hier zal elders nader op in worden gegaan.

9. In latere, nog ongepubliceerde studies, is opnieuw gebleken dat leden van de Tweede Kamer hun ideologische en filosofische posities, in tegenstelling tot het electoraat, unidimensioneel structureren. Voor de verklaring waarom dit niet voor het electoraat geldt zijn weinig theorieën voorhanden, maar Kerlingers (1967, 1984) theorie van de 'criteriality of attitudinal referents' biedt waardevolle aanknopingspunten, zoals uiteengezet in Middendorp (1978a: 195 e.v.).

10. De factoroplossingen waarin de 'filosofische' dimensies en de F-schaal zijn opgenomen, zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de auteur. (Zie tabel 1, noot a.)

11. *Leeftijd* is gecategoriseerd in 10 categorieën van elk vijf jaar, lopend van 17 tot 70 jaar; *Opleiding* bestaat uit vier categorieën lopend van: alleen lagere school via het MULO-MAVO-niveau en VWO tot: gestudeerd aan een universiteit; *Inkomen* heeft tien categorieën lopend van netto per jaar minder dan f 6.000,- tot méér dan f 80.000,-; *Subjectieve klasse* (klasse-identificatie) bestaat uit vier klassen waartoe men zich kan rekenen: de arbeidersklasse, de lagere middenklasse, de hogere middenklasse en de hogere klasse; *Religieuze betrokkenheid* wordt gemeten op basis van (voornamelijk) *kerkgang*: de variabele loopt van 'geen religie en niet erin opgegroeid' via 'geen religie maar er wél in opgevoed' en 'religieus maar gaat nooit naar de kerk' tot 'religieus en gaat wekelijks naar de kerk'.

12. Gebruik werd gemaakt van het programma LISREL VI (zie Jöreskog en Sörbom 1983). Voor een goede introductie tot de analyse van causale modellen op basis van het LISREL-programma, zie Saris en Stronkhorst (1984). Ik dank Jos Broos voor assistentie bij de analyses.

13. Het model is opgezet analoog aan Niemöller en Van der Eijk (1987).

14. Alternatieve modellen die uitgaan van een effect van links-rechtsidentificatie op links-rechtspositie respectievelijk vice versa worden hier buiten beschouwing gelaten. Een model dat uitgaat van *reciproke* relaties tussen beide ideologische variabelen (positie en identificatie) levert geen zinvolle oplossingen op.

15. In dit model evenals in figuur 4 zijn geen causale relaties verondersteld tussen socialisme en liberalisme, noch tussen links-rechtspositie vs links-rechtsidentificatie. Alternatieve modellen zijn wat deze laatste variabelen betreft mogelijk, maar worden hier niet besproken.

Literatuur

- Adorno, T. W., E. Frenkel Brunswik, D.J. Levinson, R.N. Sanford, *The Authoritarian Personality*. Harper and Row, New York 1950.
- Bell, D., *The End of Ideology. On the exhaustion of political ideas in the Fifties*. The Free Press, New York 1960.
- Bishop, G.F., A.J. Tuchfarber, R.W. Oldendick, Change in the structure of American Political Attitudes: The nagging question of question wording. *American Journal of Political Science*, 22, 2 (May): 250-269, 1978.
- Brouwer, M., en L. Tabak, Self-Identification with an ideological label: the problem of validity, *Paper presented at the Tenth Annual Meeting of the International Society for Political Psychology*. San Francisco, July 1987.
- Burke, E., *Reflections on the revolution in France*, Works II: 1854-57, 1790.
- Campbell, A., Ph.E. Converse, W. Miller, D. Stokes, *The American voter*. John Wiley and Sons, New York 1960.
- Converse, Ph.E., The nature of belief systems in mass publics, in: D. Apter (red.), *Ideology and discontent*. The Free Press, New York 1964.
- Deth, J.W. van, Political science as a no-risk policy, *Acta Politica*, 2 (april): 185-189, 1986.
- Eijk, C. van der, B. Niemöller, *Electoral change in the Netherlands. Empirical results and methods of measurement*. CT Press (diss.), Amsterdam 1983.
- Erikson, R.S., The SRC Panel data and mass political attitudes, *British Journal of Political Science*, 19 (Jan.): 89-114, 1979.
- Free, L.A., H. Cantril, *The political beliefs of Americans*, Rutgers University Press. New Brunswick 1967.
- Hartz, L., *The Liberal tradition in America. An interpretation of American political thought since the Revolution*. Hartcourt, Brace and World, New York 1955.
- Huntington, S.P., Conservatism as an ideology, *American Political Science Review*, 51, 1: 454-473, 1957.
- Jöreskog, K.G., D. Sörbom, *LISREL VI User's Guide*. Department of Statistics, Uppsala 1983.
- Kendall, W., G. Carey, Towards a definition of conservatism, *The Journal of Politics*, 26, 2: 406-422, 1964.

- Kerlinger, F.N., Social attitudes and their criterial referents, A structural theory, *Psychological Review*, 74,2: 110-122, 1967.
- Liberalism and conservatism. The nature and structure of social attitudes*, N.J. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale 1984.
- Kirk, R., *The conservative mind*. Faber and Faber, Londen 1954.
- Klingemann, H.D., Measuring ideological conceptualisations, in: S. Barnes en M. Kaase (red.), *Political Action. Mass participation in five Western democracies*. Sage Publications, Beverly Hills, Londen 1979.
- Lenski, G.E. *Power and privilege*. McGraw Hill, New York 1966.
- Levinson, D.J., Constructing the politico-economic conservatism scale, in: T.W. Adorno e.a., *The Authoritarian personality*. Harper and Row, New York 1950.
- Levitin, T.E., W.E. Miller, Ideological Interpretations of Presidential Elections, *American Political Science Review*, 73:751-771, 1979.
- Mannheim, K., Conservative thought, in: P. Kecskemeti (red.), *Essays on sociology and social psychology*. Routledge and Kegan Paul, Londen 1953 (1927).
- McClosky, H., Conservatism and Personality, *American Political Science Review*, 52,1: 27-45, 1958.
- McGovern, W.M., D.S. Collier, *Radicals and conservatives*, 1957.
- Middendorp, C.P., Politisering en ideologie, *Beleid en Maatschappij*, 2,7-8: 183-190, 1975.
- *Progressiveness and conservatism. The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*. Mouton Publishers, The Hague, New York 1978a (1976).
  - The structure of the progressive-conservative controversy, II A structural analysis of ideological developments in the Netherlands, 1970-1975, *Acta Politica*, 4: 531-554, 1978b.
  - *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70*. Boom, Meppel 1979.
  - Are established ideologies in a state of crisis? The case of the Netherlands in the 1970's. *Paper prepared for the 12th World Congress of the International Political Science Association*. Rio de Janeiro, August 1982.
  - Culturele veranderingen in Nederland in de jaren 70 en de eerste helft van de jaren 80, in: *Jaarboek van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers*, 79-92, 1985.
  - Models for predicting the Dutch vote along the left-right and the authoritarianism-libertarianism dimensions; *Paper presented at the Tenth Annual Meeting of the International Society for Political Psychology*. July 4-7, San Francisco 1987.
- De betekenis van links-rechts zelfplaatsing en haar effect op stemgedrag, *Mens en Maatschappij*, 64,1: 66-79, 1989.
- Mokken, R.M., *A theory and procedure of scale analysis, with applications in political research*. Mouton en Co, Den Haag 1971.
- Nie, N.H., Mass belief systems revisited: political change and attitude structure, *The Journal of Politics*, 36: 540-591, 1974.
- Niemöller, B., C. van der Eijk, Links-rechts, postmaterialisme en stemgedrag,

- Mens en Maatschappij*, 3: 251-269, 1986.
- Electoral alignments in the Netherlands; *Electoral Studies*, 6, 17-30, 1987.
- Peffley, M.A., J. Hurwitz, A hierarchical model of attitude constraint, *American Journal of Political Science*, 871-890, 1986.
- Rossiter, C., *Conservatism in America; the thankless persuasion*. Vintage Book, New York 1962 (1955).
- Saris, W.E., H. Stronkhorst, *Causal modelling in non-experimental research*. Sociometric Research Foundation, Amsterdam 1984.
- Sullivan, J.L., J.E. Piereson, G.E. Marcus, Ideological constraint in the mass public; A methodological critique and some new findings, *American Journal of Political Science*, 22, 2 (May): 233-249, 1978.
- Wilson, F.G., The anatomy of conservatives, *Ethics*, 70, 4: 265-281, 1960.
- Zeitlin, I.M., *Ideology and the development of sociological theory*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1968.